

Despre metodologia elaborării edițiilor de documente

SIMONA CEAUȘU

Între formele de valorificare a tezaurului arhivistic, publicarea documentelor în ediții științifice reprezintă fără îndoială modalitatea cea mai însemnată. A întreprinde un demers teoretic pe această temă presupune un grad de rigoare care necesită însumarea unei anumite experiențe practice și configurarea unei metodologii cât mai stricte de lucru. Vom încerca, ca desprinzând unele concluzii teoretice din evocarea unei anumite tradiții să elaborăm o sumă de principii care pot îmbogăți și particulariza indicațiile generale cuprinse în actele normative în vigoare. Dacă problema editării textelor „literare” are, sub raport teoretic (corolar al unei practici deloc neglijabile), o anumită tradiție în cultura românească, publicarea documentelor, chiar dacă are o vechime onorabilă, nu se bucură de aceeași atenție din punctul de vedere al abordării critice.

Editarea documentelor servind la cunoașterea istoriei naționale își are începuturile în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când M. Kogălniceanu, în *Arhiva românească*, apărută la Iași în 1840, și A. Treb. Laurian împreună cu N. Bălcescu, în *Magazin istoric pentru Dacia* (București 1845—1847), publică pentru prima dată documente, îndeosebi cu caracter social-economic. În continuarea acestei etape de pionierat, demnă de menționat este apariția, între 1864—1867, a celor trei volume din *Arhiva istorică a României*, editată de B. P. Hasdeu. Se cuvine să amintim, ca pe cea mai de seamă realizare a istoriografiei românești vechi, impunătoarea colecție realizată sub auspiciile lui Eudoxiu Hurmuzachi, care a strâns din zeci de arhive și biblioteci străine documente privind istoria poporului român.

Tradiția editorială, incluzînd atît izvoarele interne, cît și surse documentare externe referitoare la istoria românească, cunoaște exemple strălucite. Relevăm efortul susținut de investigare și strîngere a mărturiilor documentare publicate de savanți și cărturari de talia lui N. Iorga, A. Verres, I. Bogdan, Th. Codicescu, M. Costăchescu, A. Oțetea, C. Göllner sau M. Guboglu. Apariția, în vremurile noastre, a colecției de interes național *Documente privind istoria României (D.I.R.)*, reluată după un interval de aproximativ un deceniu pe baze mult mai riguroase în forma de acum uzuală *Documenta Romaniae Historica (D.R.H.)*, a făcut posibilă statuarea unor principii academice în critica și editarea izvoarelor documentare.

În ceea ce privește activitatea de editare a documentelor întreprinsă la Arhivele Statului, ea își are începutul în culegerea întocmită de P. Teulescu intitulată *Documente istorice publicate de ...*, seria întâi, București, 1860. Opera de scoatere la lumină a tezaurului documentar a căpătat noi valențe în ultimele decenii, când sporirea Fondului Arhivistic Național cu un număr impresionant de izvoare documentare și istorice descoperite în arhivele și bibliotecile de peste hotare a făcut posibilă pătrunderea în circuitul științific a unei suite de mărturii străine despre câteva din cele mai de seamă momente din istoria României. A contura un eșafondaj metodologic pentru elaborarea unei ediții de documente devine, în condițiile unei asemenea tradiții, o necesitate practică imperioasă.

Din punctul de vedere al structurii și destinației, edițiile de documente pot fi alcătuite pe criterii tematice sau cronologice. Cum principiul cronologic este o constantă, mai corect ar fi poate să spunem că edițiile pot fi exhaustive sau selective (pentru un moment, eveniment, proces sau o perioadă, epocă etc.) Realizarea unei ediții de documente necesită, între altele, stabilirea principiilor de selecție a documentelor și de transcriere a acestora. Dacă selectarea documentelor (în cazul așa-numitelor „ediții tematice”) este un principiu extern, pregătirea propriu-zisă a materialului în vederea publicării este, din punct de vedere redacțional, un principiu intern. Tipologic, editarea documentelor se înscrie în acea arie științifică pe care, cu o sintagmă împrumutată din titlul unei lucrări clasice a lui Demostene Russo, am putea-o numi *Critica textelor și tehnica edițiilor*¹. Se impune să precizăm dintru început că editarea documentelor, sau a ceea ce îndeobște grupăm sub denumirea generică de documente, presupune alte criterii de abordare decât cele reclamate de categoriile de texte pe care le numim „literare”. În consecință, principiile criticii textuale, având la bază problemele tradiției manuscrise ca punct de plecare în editarea textelor vechi, suferă o importantă modificare atunci când avem în vedere editarea documentelor, care sînt de regulă materiale cu statut mult mai individualizat. Altfel spus, chiar dacă un document se poate păstra (este cazul obișnuit al tratatelor între doi suverani, al instrucțiunilor pentru uzul a diverși factori politico-diplomatici, militari etc., al rapoartelor întocmite pentru instanțe superioare ș.a.m.d.) în două sau mai multe copii, nu este vorba pînă la urmă de ceea ce în accepție filologică se numește „tradiție manuscrisă”, care trebuie refăcută de editor prin critica internă, ci doar de existența mai multor variante ale unuia și aceluiași corpus unic. Documentul constituie pentru editor o entitate indivizibilă. În consecință, publicarea lui nu are o determinare genealogică, ci prospectivă. Sau, cum spune o voce autorizată : „orice document, indiferent de specialitatea editorului, se adresează deopotrivă istoricului pragmatic, istoricului instituțiilor, al claselor sociale, al dreptului vechi, economistului și sigilografului; apoi și într-o mare măsură — filologului ... În consecință, orice document trebuie să fie atît de complet și exact redat, încît nici unul dintre acești specialiști să nu aibă vreo îndoielă asupra formei în care i se prezintă izvorul”².

Putem stabili, pornind de aici, caracteristicile interne ale ediției de documente. Structural, edițiile de texte literare sînt de două feluri : ediții

¹ Publicată la București în anul 1912; republicată în : D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Tom. II, București, 1939, p. 543—657.

² A. Sarcedoteanu, *Îndrumări în cercelările istorice*, București, 1945, p. 55

critice și ediții diplomatice. Într-o accepție clasică, ediția critică își propune să realizeze un arhetip, adică un text reconstruit pe baza a două sau mai multe versiuni („côpii”) ale unei anumite scrieri. Ediția diplomatică își întemeiază textul pe o singură versiune, considerată definitivă în voința autorului, prezentând în aparatul critic variantele din celelalte versiuni.³ Este limpede, potrivit acestei postulări preliminare, că editarea documentelor, în măsura în care beneficiază în imensa majoritate de o singură redactare, se realizează cu precădere în zona circumscrisă de ediția diplomatică. Dar, trebuie să menționăm imediat, că este vorba, în sensul precizat de unul din cei mai autorizați editori de texte vechi, Liviu Onu, de o ediție diplomatică interpretativă și corectată, aceasta însemnând că particularitățile grafice ale originalului (tipul de scriere, punctuația, abrevierile convenționale, omisiunile întâmplătoare etc.) sînt rezolvate și transpuse în grafie modernă⁴.

Citeva note de amănunt se impun, dat fiind că atingem o problemă care, din punct de vedere al analizei diplomatice a documentelor, nu poate fi neglijată. Este vorba de chestiunea suportului documentelor, respectiv a materialului pe care sînt păstrate izvoarele. În principiu, acesta este hîrtia sau pergamentul. Tehnicile moderne au impus însă, din rațiuni legate de gradul de uzură și din nevoia de conservare, deci din rațiuni profilactice, transpunerea documentelor pe microfilm. În plus, activitatea de investigare a arhivelor străine, în scopul constituirii unui corpus documentar extern privitor la istoria românilor, a dus la alcătuirea unei importante secțiuni de arhivă sub formă de copii microfilmate sau xerografiate (fotocopiate). Prin urmare, în accepție curentă copiile sînt echivalente și perfect substituibilele originalului. Putem vorbi, în aceste condiții, despre existența unui original cu statut invariant, eventualele copii de epocă păstrate în arhivele românești neputînd invalida statutul de element prim al exemplarului nostru reprodus după documentul din arhiva străină. Există deci, dacă extrapolăm un termen din tradiția filologică, o „stemă” a documentului, căreia, în anumite situații, îi putem subsuma copii păstrate în diverse alte fonduri sau arhive. Am evocat toate aceste situații pentru a îndepărta eventualele obscurități care s-ar putea crea în cazul în care un document a mai fost publicat într-o ediție veche dar anumite considerente impun o nouă publicare a documentului respectiv. În această situație, critica textuală (în cazul existenței copiilor multiple) se concentrează într-o operație de comparare cu „stema”. Activitatea esențială o constituie nu stabilirea „textului” de bază sau a textului standard, arhetipal, operație inutilă, ci delimitarea variantelor morfosintactice, lexicale ori mai de grabă ortografice și paleografice din textul copiilor.⁵ Norma primară, vizînd înainte de toate transcrierea corectă a textului din original impune ca singure intervenții admise editorului „înlăturarea interpolărilor (în cazul cînd acestea există, adică sînt grafic identificabile—n.n.), completarea lacunelor și îndreptarea formelor numelor proprii, a datelor calendaristice, precum și a erorilor evidente la transcriere”.⁶

³ *Ibidem.*

⁴ Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, București, 1973, p. 33.

⁵ Introducere la seria *Documente privind istoria României*, vol. I București, 1956, p. 70, și vol. II, capitolul despre diplomatică redactat de Francisc Pall.

⁶ Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească*, București, 1974, p. 157.

O situație aparte o constituie documentele care prin structura lor comportă o redacție diversă : este cazul tratatelor încheiate între suveranii a două state diferite, între suzeran și vasalul său etc. În mod aproape necesar aici apar diferențe de la un text la altul, datorate cel mai adesea redacției în limbi diferite, pentru fiecare parte contractantă. Dincolo de deosebirile care pot interesa din punct de vedere lingvistico-filologic și care comportă studierea sub aspect comparativ și mai puțin sub aspect pur textual, variantele determină mai degrabă o abordare comparativ-istorică. A reconstitui în acest caz un text-standard este superfluu.

Ne întorcem la aspectul fundamental al activității de editare a documentelor, la ceea ce în accepție filologică se cheamă reproducerea textelor, ori, în terminologia recomandată de normele academice care au prezidat alcătuirea seriei *D.I.R. — D.R.H.*, transcrierea documentelor. Cum observațiile noastre privesc cu prioritate aspecte ale editării documentelor din sursă occidentală — latină, italiană, spaniolă, franceză, engleză, germană etc. — sau documente interne redactate cu deosebire în limbi de circulație apuseană și nu iau în discuție documentele slave, care necesită un tratament aparte, vom menționa că, potrivit principiilor filologice curente, există două modalități importante pentru a reproduce într-o ediție un text vechi : respectarea alfabetului (grafiei) originalului (sau copiei, după caz) și transpunerea textului dint-un alfabet (sistem ortografic) specific epocii când a fost scris documentul în alfabetul (sistemul grafic) actual. În primul caz, soluția cea mai la îndemână (și cea mai uzuală) este reproducerea cu mijloace mecanice — tipografice sau fotografice (facsimilare). Ediția de acest fel, care în accepție arhivistică este cunoscută sub numele de album de documente, se poate lipsi de transcrierea documentelor. Ediția propriu-zisă, concepută după diverse criterii și cu cele mai diferite finalități, impune transcrierea textului într-un alfabet (sau sistem ortografic) modern. Aceasta se face fie respectând cu exactitate ortografia textelor, fie transpunând textul într-o ortografie modernă, mai bine zis, respectând particularitățile lingvistice specifice epocii, uniformizând sub raport grafic o realitate scriptică extrem de oscilantă. Evident, de o transliterare propriu-zisă, ca în cazul textelor scrise cu alfabet chirilic (pentru textele vechi românești) nu poate fi vorba, căci ne aflăm în prezența aceluiași alfabet (cazul alfabetului gotic nu necesită o discuție aparte, căci el nu comportă realități fonetice distincte). Dată fiind diversitatea grafică și fonetică a limbilor pomenite mai sus, reproducerea trebuie să capete o formă adecvată cazului în speță, o soluție care să preconizeze folosirea unilaterală a unui tip de transcriere sau altul (respectarea *statu-quo*-ului sau transcrierea interpretativă) nefiind universală. Criteriul pe care îl considerăm cel mai potrivit din rațiuni întâi de toate filologice este acela al respectării cu fidelitate a formei din original în așa-numitele aspecte morfo-semantică. Formele morfo-sintactice greșite sau curioase corespund fie unei anumite realități lingvistice particulare (cel mai adesea dialectale), fie gradului de cultură al scribului. Ele se transcriu ca atare, forma corectă fiind restabilită în notă. În cazul grafiilor particulare, denotând o realitate fonetică mai mult sau mai puțin pregnantă, trebuie adoptate normele gramaticale și de dicționar, întrucât menținerea lor *tale quale* (diftongii, semivocalele, cel mai adesea reprezentând o simplă convenție grafică de sorginte livrescă, grupurile consonantice conținând fricative etc.) ar duce

la perpetuarea unui mozaic grafico-fonetic extrem de labil și, în plus, artificial. Grafia propriu-zisă (regimul majusculilor, punctuația, despărțirea cuvintelor etc.) va trebui, fără ezitare, supusă formelor moderne, nu numai din rațiuni de natură pur gramaticală, ci, în bună măsură, și pentru facilitarea înțelegerii textului.

În ceea ce privește considerațiile de ordin paleografic, acestea, evident, urmează normele academice în vigoare, care la rîndul lor se supun principiilor elaborate de practica paleografică a editării marilor colecții de documente.

Fără îndoială, toate aceste probleme se pun în cazul documentelor manuscrise. Documentele moderne, în cea mai mare parte dactilografiate sau tipărite, nu mai implică dificultăți care să solicite acuratețea transcrierii sau a stabilirii filiației. Firește, nu excludem documentele din fondurile personale de pildă, dar și aici chestiunile ce țin de natura tradiției manuscrise se exclud aproape total.

Prezentînd cu precădere aceste aspecte de ordin textual, considerăm că am răspuns fie și succint unei necesități absolut stringente: elaborarea unei metodologii unitare în alcătuirea unei ediții de documente, dat fiind că, într-o accepție ideală, statutul editorului trebuie să îmbine largă comprehensiune a istoricului cu rigoarea și acribia filologului.

Depășind acest nivel de abordare, nu putem lăsa deoparte, dacă ne referim la structura compozițională a unei ediții de documente și aparatul științific care însoțește corpusul documentar: introducerea, nota asupra ediției, notele, lista prescurtărilor, lista regestelor documentelor, indicele general sau indicii onomastici, toponimici, de materii etc., bibliografia, glosarul, materialul ilustrativ.

Astfel concepută, o ediție de documente poate răspunde dezideratului major pentru care a fost alcătuită: a o introduce în circuitul științific un corpus compact de informații privitoare la un eveniment, o personalitate sau o epocă istorică.

R É S U M É

Les suggestions énoncées dans cet article tiennent compte en même temps de la tradition éditoriale et de l'expérience acquise dans l'activité des Archives d'État de publier les documents.

En dernière analyse, la plaidoirie concerne une intégration de la langue et de l'écriture des documents avec les normes philologiques actuelles.

P R E C I S

The essay brings up some conclusions concerning both the tradition in publication and the experience in publishing the records of the Romanian Archives.

The authoress pleads for the integration of the records language and writing with today philological rules.